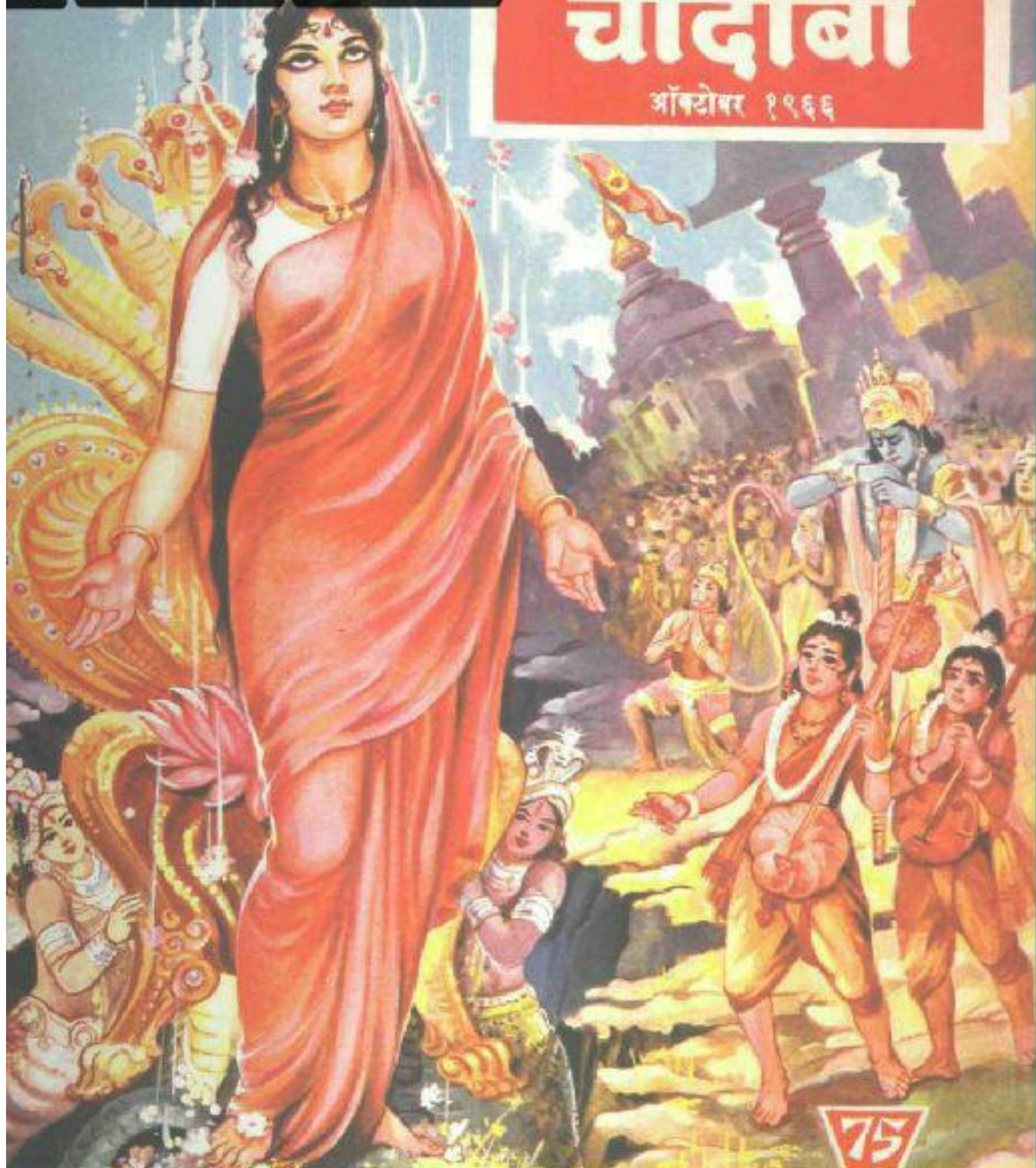

चांदोबा
ऑक्टोबर १९६६
75

भारताचा इतिहास

१७४७ मध्यें नादिरशाहाचा वध करण्यांत आला. त्याच्या सेनापतींपैकीं अहंमदशाह अब्दाली हा अफगाणिस्तानाचा एक स्वतंत्र शासक झाला. तो नादिरशाह बरोबर भारतांत आला होता. त्यानें स्वतः डोळ्यांनीं मोंगल साम्राज्याची झालेली वाताहत पाहिली होती. अफगाणिस्तानाच्या गादीवर बसल्यानंतर स्थिरस्थावर झाल्यावर त्यानें भारतावर स्वारी केली. १७४८ ते १७६७ च्या दरम्यान त्यानें अनेक स्वाऱ्या केल्या.

या स्वाऱ्यांचा मूळ उद्देश्य फक्त लूटमार करणें हा नसून मोंगलांच्या सत्तेचा शेवट करून अफगाणांची सत्ता पुन्हां कायम करणें हा होता.

भारताच्या इतिहासांत या स्वाऱ्यांना फार महत्त्व आहे. या स्वाऱ्यांच्या मुळांत आणखी एक उद्देश्य होता. परदेशांत मिळविलेला जय हा स्वतःच्या देशांत त्याची प्रतिष्ठा वाढविण्यास उपयोगी होता. लुटीचा माल घेऊन आपल्या सैन्याला पगार व सेनापतींना इनाम वांटणें त्याला शक्य झालें.

१७४८ मध्यें अहंमदशाहनें पंजाबावर स्वारी केली तींत त्याला यश मिळालें नाहीं. कारण पंजाबच्या सुबेदारानें त्याचा पराभव केला. परंतु दोन वर्षांनीं अहंमद शाहनें पुन्हां स्वारी केली आणि या खेपेस त्याच्या पदरीं यश आलें. पंजाबच्या सुबेदाराला दिल्लीहून कोणत्याहि प्रकारची मदत मिळाली नाहीं. १७५१ च्या अखेरीस अहंमद शाहनें भारतावर आणखी एक स्वारी केली आणि काश्मीर जिंकलें. सरहिंद पर्यंतचा मोंगल साम्राज्यांतला भाग त्यानें मोंगलांकडून हस्तगत करून घेतला.

१७५६ मध्यें पंजाबांत सर्वत्र अराजकता होती व तो प्रांत मोंगल प्रधानमंत्री इमदुलमुल्क यानें बळकावला. अहंमदशाह अब्दालीनें नोव्हेंबर महिन्यांत चवथी स्वारी केली. २३ जानेवारी १७५७ या रोजीं तो थेट दिल्लीपर्यंत येऊन थडकला. त्यानें दिल्ली शहर लुटलें. मोंगल बादशाह आलमगीर द्वितीय यानें त्याला काश्मीर, सिंध, पंजाब व सरहिंदचे इलाखे देऊन त्याच्याशीं संधी करून घेतली. सन् १७५७ च्या एप्रिल मध्यें अब्दाली अनेक कैदी व पुष्कळ धन घेऊन स्वदेश परतला.

१७५७ च्या मे महिन्या पासून १७५८ च्या मे महिन्यापर्यंत अब्दालीचा मुलगा तैमूरशाह लाहोरचा वजीर म्हणून होता. त्याच्या शासनकाळांत अराजकता जास्तच पसरली. एका शीख सरदारावर अत्याचार झाला म्हणून सर्व शीख समाजानेंच बंड केलें. जालंधरचा सुबेदार आदीनबेग खान यानें अफगाण सत्तेविरुद्ध बंड पुकारलें आणि मराठ्यांची मदत मागितली. रघुनाथराव उर्फ राघोबा भरारी याच्या नेतृत्वाखालीं एका मोठ्या सैन्यानिशी १७५८ मध्यें पंजाबावर स्वारी करण्यांत आली. लाहोर काबीज

करून अफगाणांना तेथून पिटाळून लावण्यांत आलें. परंतु लाहोर शहर मराठ्यांच्या हातांत अवघे सहा महिनेच राहिलें. १७५९ च्या ऑक्टोबर महिन्यांत अब्दालीनें भारतावर पांचवी स्वारी केली, आणि पुन्हां पंजाबवर आपला अधिकार कायम केला.

भारतावर अधिकार प्राप्त करण्यासाठीं अफगाण व मराठे यांच्यांत चढाओढ सुरू झाली. १४ जानेवारी १७६१ या रोजीं पानीपतच्या मैदानांत दोघांचें युद्ध झालें. १७६२ मध्यें अब्दाली परत निघून गेला. पुन्हां शिखांनीं लाहोरच्या सुबेदाराला ठार केलें. १७६४ च्या मार्च महिन्यांत अब्दाली पुन्हां लाहोरला आला. तेथें तो दोन आठवडे राहाला आणि त्याच्या देशांत बंडाळी झाली असल्याचें ऐकून परत निघून गेला. १७६७ मध्यें तो शिखांच्या बंडाळीला आळा घालण्या- साठीं पुन्हां आला. पण त्याला त्या कामीं यश मिळालें नाहीं. पंजाबांत लाहोर व इतर अनेक जिल्हे शिखांच्या ताब्यांत आले.

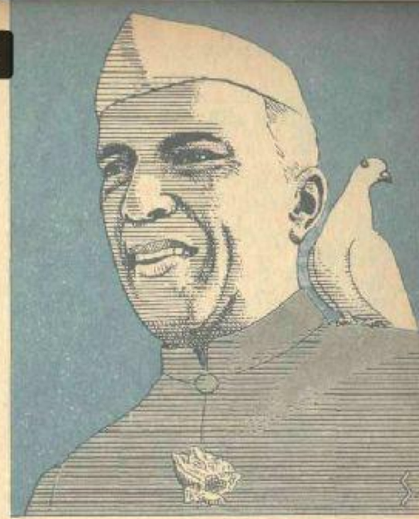
भारताच्या इतिहासांत अब्दालीच्या स्वाऱ्यांचें काय महत्व आहे? त्यांच्यामुळें मोंगल सत्तेचा ह्रास झपाट्यानें होऊं लागला. त्यामुळें मराठ्यांचा साम्राज्य विस्तार थांबला. त्यामुळें शिखांची शक्ति वाढायला परोक्ष रूपानें सहाय्य झालें. अफगाणांच्या स्वाऱ्यामुळें ईस्ट इंडिया कंपनीला दहशत बसली. अब्दालीच्या मृत्युनंतर देखील त्याची दहशत लोकांना भासत होती.

दिल्लीचें राज्य कमकुवत होत गेलें तसतसे प्रांताधिकारी म्हणजे नबाब व सुबेदार स्वतंत्र होऊं लागले. तसे ते स्वतःला दिल्लीचा मांडलिकच म्हणवीत. अशा तऱ्हेनें कांहीं नवीन मुसलमान राज्यें उत्पन्न झालीं.

नेहरू चरित्र

[२६]

दुसऱ्या दिवशीं सायमन कमिशन येणार होतें त्या दिवशीं एक मोठा हरताळ होण्याचें ठरलें होतें. लाठी हल्ला झाल्याची बातमी वर्तमानपत्रांत वाचून वडील कदाचित काळजींत पडतील हा विचार करून जवाहरलालजींनीं घरीं टेलीफोन केला आणि कळविलें कीं काळजी करण्यासारखें कांहीं नाहीं. परंतु मोतीलालजींना काळजी वाटतच होती. म्हणून ते रात्रींच्या रात्रीं १४६ मैल लांब मोटारीनें प्रवास करून ५ तासांत लखनौ येथें येऊन पोंचले.

मोतीलालजी पोंचले तेव्हां जवाहरलालजी वगैरे रेलवे स्टेशनावर जाण्याच्या तयारींत होते. आदल्या दिवशीं घडलेल्या गोष्टीं- मुळें नागरिकांचीं मनें उत्तेजित झाली होती व लोकांचे थवे गल्लो गल्लीं दिसत होते. चहूबाजूंनीं लोकांच्या मिर- वणुकी निघाल्या. कांग्रेसच्या कचेरींतून एक मोठी मिरवणूक निघाली. त्या मिर- वणुकीत चार चार जणांच्या रांगा करून हजारों लोक सामील झाले. त्यांत जवाहर- लालजी पण होते.

रेलवे स्टेशनासमोर अर्धा मैल लांब रुंद असें एक मैदान होतें. पोलीसांनीं मिरव- णुकीला अडविलें. लोकांना एका बाजूला उभे केलें. मैदान पोलीसांनीं व घोडेस्वारांनीं भरलेलें होतें. कित्येक लोक, जे ही सर्व गंमत पाहण्यासाठीं आले होते त्यांच्यामुळें मोठी गर्दी जमली.

घोडे स्वारांनीं समोर दिसेल त्याला डोळे मिटून मारहाण करण्यास सुरवात केली. ते लोकांना पायांखालीं तुडवीत घोड्यांना घेऊन

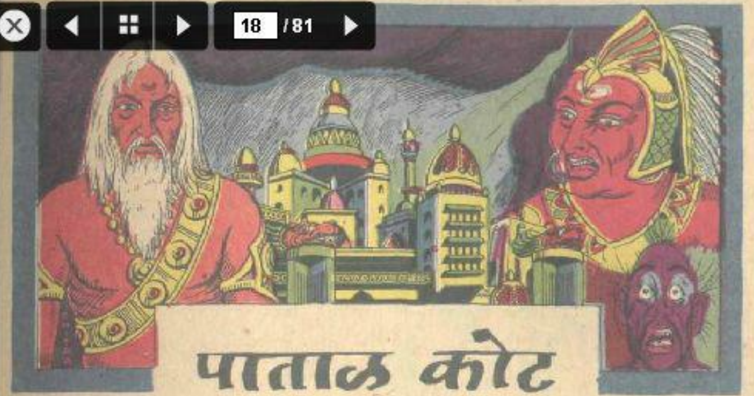
धुमसत होता. एवढें खरें कीं परस्परांविषयीं वैरभाव नव्हता. त्यावेळीं कांग्रेस स्वयंसेवकांच्या मनांत कोणती तरी अदृश्य शक्ति शिरून त्यांना सत्प्रेरणा देत असावीशी वाटे.

"हें सर्व काय व कशासाठीं आणि याचा शेवट कसा होणार?" हे प्रश्न तेव्हां त्यांच्या मनांत उठले नाहींत. नंतर उठले.

सन १९२८ सालीं वर्षभर नेहरू देशभर दौरा काढीत फिरले. त्यांनीं पूर्ण स्वातंत्र्याची मागणी केली. साम्यवादी विचार त्यांनीं लोकांसमोर ठेवले आणि म्हणाले कीं पूर्ण स्वातंत्र्याशिवाय सामाजिक सुधार अशक्य आहे. कांग्रेसवाद्यांतच ह्या विचारांचा प्रचार जास्त आवश्यक आहे असे जवाहरलालजींना वाटे. राष्ट्रीय चळवळीचा मेरुदंड असे जे कार्यकर्ते त्यांच्या मनावर कोत्या राष्ट्रवादाचा पगडा होता असें जवाहरलालजींचें म्हणणें होतें. म्हणूनच त्यांची (कार्यकर्त्यांची) दृष्टी मागें वळे. पराधीनता आल्यामुळेंच भारतीय संस्कृतीचें पतन झालें म्हणून जवाहरलालजींना वाटे कीं राष्ट्रीय चळवळ चालवणाऱ्या कार्यकर्त्यांच्या भविष्याकडेच प्रथम लक्ष पुरविलें पाहिजे.

जवाहरलालजींच्या पूर्वी देशांत समाजवादाचे विचार आले नव्हते असें मुळींच नाहीं परंतु सोव्हिएट राज्यक्रांतीमुळें रशियांत जी पंचवार्षिक योजना सुरू झाली, आणि त्याचें प्रत्यक्ष फळ म्हणून राष्ट्रीय उन्नति झाली, त्यामुळें यूरोपांत व अमेरिकेंतल्या प्रजेच्या मनावर देखील परिणाम झाला आणि आपल्या देशांतहि झाल्याशिवाय राहला नाहीं. जवाहरलालजींना एक सोशॅलिस्ट म्हणून जें अधिक महत्व मिळालें त्याचें कारण कांग्रेसच्या पुढाऱ्यांत ते मुख्य होते हें होय.

पाताळ कोट

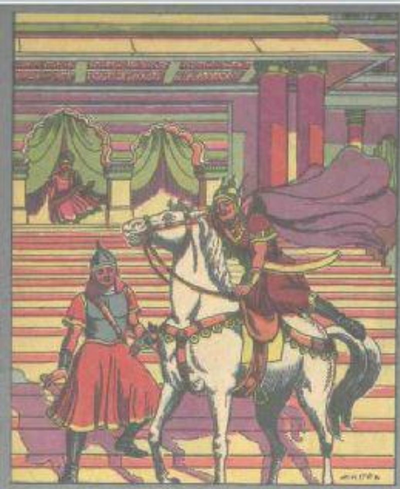
[४]

[रात्रीच्या वेळीं एक राक्षस कदंबच्या राजधानींत शिरून राजकन्या कांतिसेनेला उचलून घेऊन पळाला. पाहारेकरी त्याच्यावर बाणवृष्टि करूं लागले. उग्रसेन राजाच्या आज्ञेनें कांहीं घोडेस्वार त्याचा पाठलाग करण्यास निघाले आणि कांहीं अग्निबाण सोडूं लागले—पुढें]

राजवाड्यांत झालेला ओरडा आरडा ऐकून राजधानीभर खळबळ उडून गेली. लोकांना वाटलें कीं शत्रूनें स्वारी केली असावी. म्हणून कांहीं लोक नगराच्या मुख्यद्वाराकडे धावूं लागले.

मध्यंतरी रानाच्या दिशेनें म्हणून सोडलेले बाण इतके दूर पोहचूं न शकल्यामुळें मध्येंच राजधानींतल्या घरांवर पडले व कांहीं घरांना आग लागली. लोक घाबरून गेले आणि आपापल्या घराच्या रक्षणार्थ धांवपळ करूं लागले.

राजवाड्याच्या गच्चीवर उभा राहून राजा उग्रसेन तें सर्व पहात होता. तो मंत्र्याकडे वळून रागानें म्हणाला—"पाहिलेंत, ही आपली प्रजा! ही यांची राजभक्ति! संकट आलें आहे आणि प्रत्येकाला आपलाच स्वार्थ सुचतो आहे. आमच्या मदतीला एकजण तरी धांवतो आहे का? खरोखरच

शत्रूनें स्वारी केली तर कितीजण पुढें येतील कोणास ठाऊक मदतीला ?"

"महाराज ! राज्याच्या रक्षणासाठीं आपण पगार देऊन सैन्य नाहीं का उभें केलेलें ? या भित्र्यांच्या हातून का राज्याचें रक्षण होणार ? मरूं द्या त्यांना !" असें सांगून मंत्र्यानें अग्निबाण सोडणाऱ्या सैनिकांकडे बोट दाखविलें व पुढें म्हणाला— "पण, हे सैनिक जे अग्निबाण व भाले राक्षसावर म्हणून सोडीत आहेत ते राजकन्येला लागण्याची शक्यता पण आहे. म्हणून त्यांना नको का तें सांगायला ?"

उग्रसेन म्हणाला—"खरेंच कीं." आणि घाईघाईनें जिना उतरून खालीं गेला. जातांना म्हणाला—"मंत्री ! मी येईपर्यंत राजधानीच्या रक्षणाची जबाबदारी तुमच्यावर ! कारण शतयानु ही संधी साधून स्वारी करायला कमी करणार नाहीं. आपण त्याच्याकडे जे दूत पाठविले होते, ते आले नाहींत. काय झालें कोणास ठाऊक ?"

एका सैनिकानें राजाचा घोडा आणून उभा केल्याबरोबर राजा त्यावर बसून निघाला. त्याच्याबरोबर आणखी कांहीं घोडेस्वार पण निघाले. ते सर्व मुख्यद्वार पार करून रानांत शिरले. मंत्री कांहीं वेळ त्यांच्याकडे पहात होता. नंतर तो किल्ल्याच्या एका बुरुजावर चढून पाहण्यासाठीं निघाला. त्यावेळीं सहज त्याला वाटलें, हा राजा आपलें राज्य किती दिवस सांभाळणार ?

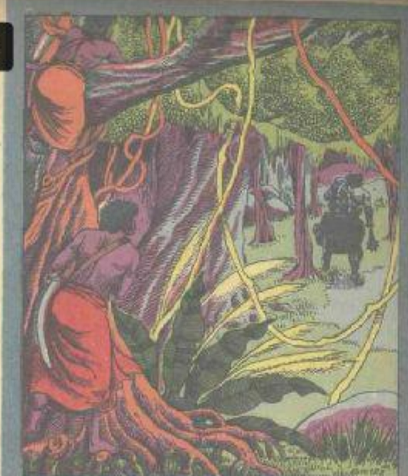
कदंब नगराच्या पूर्वेकडील जंगलांत मशाली घेऊन हिंडत असलेले अनेक सैनिक दिसूं लागले. कोण कोठें आहे हें मशालींच्या उजेडांत राक्षस राक्षसाला सहजीं ओळखतां नाहीं का येणार ? असें सहज मंत्र्याच्या मनांत आलें.

जंगलांत धूमक व सोमक हाच विचार करीत होते. कदंब राजाच्या मूर्खपणाबद्दल त्यांना हंसूं आलें. ते उभे होते त्या बाजूला सैनिक येत आहेत हें पाहून त्यांनीं घोड्यांना झुडुपाआड एका जागीं बांधून ठेवलें व स्वतः झाडावर चढून खालीं काय होत आहे हें पाहूं लागले. कांहीं सैनिक बरोबर त्याच झाडाखालीं येऊन बोलत उभे राहाले. त्यांच्या बोलण्यावरून राजकन्या कांतिसेनेला राक्षसानें पळवून नेल्याचें व तिच्या शोधार्थ स्वतः उग्रसेन जंगलांत आल्याचें दोघांना कळलें.

"त्या दुष्टाचा शेवट करायला ही संधी छान आहे, माझ्या मतें !" सोमक म्हणाला.

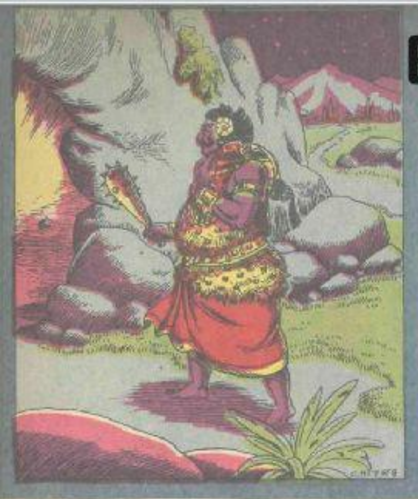
"अशी घाई करूं नकोस सोमक ! अरे आपण सैनिकांच्या गणवेषांत असतो तर तें शक्य झालें असतें. परंतु आपण आहों या कपड्यांत. जर आपल्याला त्यांनीं पाहिलें तर खात्रीनें ते आपल्याला ठार केल्याशिवाय राहणार नाहींत." धूमक म्हणाला. कांहीं वेळानें कदंब राजाचे सैनिक त्या झाडाखालून पुढें निघून गेले.

"सोमक ! उजाडण्यापूर्वी काळोखांतच आपण आपल्या गांवीं पोचलें पाहिजे.

आपण आपापल्या लोकांना राज्याबाहेर पोंचते करीपर्यंत आपल्याला कांहीं करतां पण येणार नाहीं." धूमक म्हणाला. सोमक कांहींच बोलला नाहीं. दोघे झाडावरून खालीं उतरूं लागले. इतक्यांत जवळच्या झाडाखालून एक भयंकर काळी आकृति जात असलेली व एका गुहेकडे वळलेली त्यांना दिसली. त्या आकृतीच्या खांद्यावर बेशुद्ध राजकुमारी होती.

धूमकनें सोमकला त्याचा खांदा धरून थांबायला खूण केली आणि गुहेकडे जात असलेली ती भयंकर आकृति दाखविली.

म्हणाला–" तो पहा राक्षस ! त्याच्या खांद्यावर आहे राजकुमारी ! तिच्या अंगावरच्या दागिन्यांतले हिरे पहा कसे चकाकत आहेत ते." सोमकला पण तें दृश्य पाहून आश्चर्य व भय वाटलें.

राक्षस गुहेच्या तोंडाजवळ पोंचला. त्याच वेळीं अनपेक्षित तऱ्हेनें गुहेंतून त्याला "कोण तो, परत फीर !" असा गंभीर आवाज ऐकूं आला.

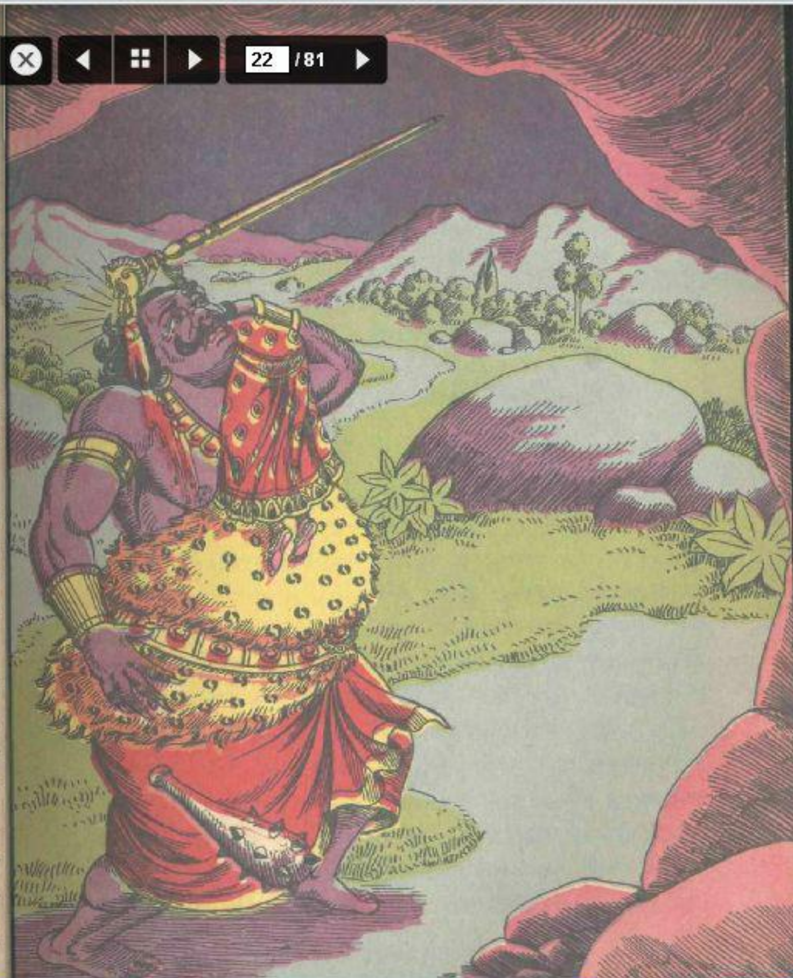
"अरे वेड्या ! कशाला व्यर्थ ओरडतो आहेस ? आज रात्रीं कोणाला न खाण्याची शपथ मी खाली आहे. मुकाट्यानें गुहेंतून बाहेर ये आणि पाय काढ !" राक्षस म्हणाला.

"तूं कोणी तरी राक्षस दिसतो आहेस. तर ऐक ! मी आतांच एका महाकाय राक्षसाला औषध देऊन शुद्धीवर आणलें आहे. बडबड बंद कर आणि मुकाट्यानें चालता हो !" गुहेंतून उत्तर आलें.

तें उत्तर ऐकून राक्षसाला राग झाला. "अरे माणसा ! तूं मला ओळखलें नाहींस वाटतें ? मी राक्षस आहें कुंभीर !" त्या आवाजामुळें सारी गुहा दुमदुमली.

"मी मांत्रिक आहें कालशंबर ! लक्षांत ठेव !" गुहेंतून आवाज आला. त्याच्या पाठोंपाठ शंबरचा मंत्रदंड सांपासारखा फूत्कार सोडीत बाहेर आला आणि कुंभीरच्या डोक्याला लागला.

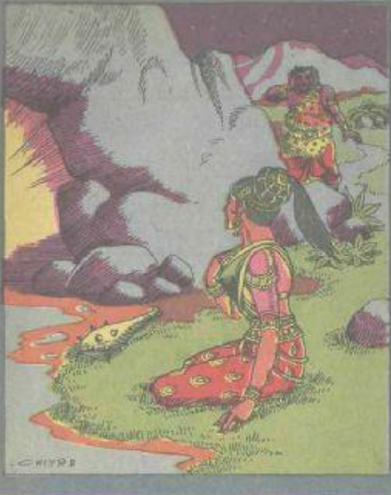
कुंभीर एक महाकाय राक्षस, परंतु तो देखील मंत्रदंड लागतांच खालीं पडला. परंतु कांतिसेनेला कांहीं लागूं नये, या गोष्टीची त्यानें काळजी घेतली. त्या धक्यानें राजकन्या झोंपेंतून जागी झाल्यासारखी शुद्धीवर आली. तिनें चारी बाजूला न्याहाळून पाहिलें. गवताच्या गालिच्या सारख्या हिरव्या मैदानांत ती पडलेली होती.

जवळच राक्षस डोकें धरून कण्हत उभा होता. दांत ओठ चावून तो कांहींतरी पुटपुटत होता. त्याच्या डोक्याच्या दोन शिंगांपैकीं एक मंत्रदंडाच्या आघातानें तुटलें होतें. त्याजागीं एक मोठी जखम पण झाली होती आणि रक्त वहात होतें.

त्या भयंकर राक्षसाला त्या स्थितींत कण्हत असलेला पाहून कांतिसेनेला स्वतःचें दुःख विसरून गेलें व त्याची दया आली. ती उठून म्हणाली—"राक्षसा! मला खायचेंच होतें तर इतकें दूर कशाला आणलेंस? तुला कोणी मारलें आणि एवढी जखम कशी काय झाली? माझ्या वडिलांनीं मारलें का? तसे ते पराक्रमी व शूर आहेत. त्यांच्याकडे कोणी शरण मागायला आलें की ते त्याला दंड करीत नाहींत. तरी मी त्यांना सांगून तुला क्षमा करा म्हणून सांगीन."

राजकुमारीचें तें बोलणें ऐकून व तिचा तो निष्कपटपणा पाहून असह्य वेदना होत असूनहि त्या स्थितींत त्याला हंसूं आलें. तिच्या बोलण्या-वागण्याचा त्याच्या मनावर चांगला परिणाम झाला.

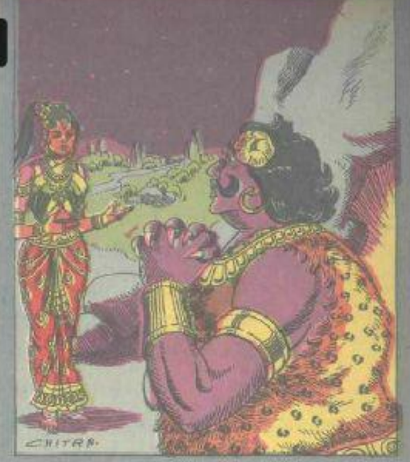
कुंभीर तेथून उठून झाडींत शिरला व एका झाडाचा पाला काढून तो जखमेवर चोळला आणि पुन्हां कांतिसेनेजवळ येऊन उभा राहाला. तेव्हां कांतिसेना गुहेकडे पहात होती. ती भयंकर गुहा पाहून भीतीनें तिचें सर्व अंग थर थर कांपत होतें.

"या गुहेंत कोण आहे? कोण बोलत होता तो? तो देखील राक्षसच आहे का? तो तुझा नोकर आहे का?" कांतिसेनेनें राक्षसाला विचारलें.

कुंभीरनें रागानें एकदां गुहेकडे पाहिलें. त्यांत माझा कोणी नोकर नाहीं. शत्रू आहे. त्यानेंच मला मारलें म्हणून ही जखम झाली. तो कोणीतरी मांत्रिक दिसतो आहे. आतां मी त्याचा समाचार घ्यायला गेलों तर माझ्या आतांच्या कामांत विघ्न येईल. म्हणून मी तूर्त त्याला सोडीत आहें."

"कोणतें काम आहे तुला? चोरा-सारखा मला उचलून घेऊन आलास आणि स्वतःला शूर म्हणवितोस!" राजकन्या म्हणाली. कुंभीर तें ऐकून एक क्षणभर गप्प बसला. त्याच्या डोळ्यांतून दोन टिपें गळलीं व मान खालीं करून पश्चात्तापाच्या आवाजांत तो म्हणाला—"कांतिसेने! माझ्या-वर अशी रागावूं नकोस! मी स्वतंत्र नसून एका क्रूर व अति शक्तिशाली राक्षसाचा एक सेवक मात्र आहें. त्यानेंच तुला धरून घेऊन येण्यासाठीं मला पाठविलें होतें. तें काम मी केलें नसतें तर माझ्याहून क्रूर राक्षसाला तें दिलें गेलें असतें. त्याच्या आज्ञेविरुद्ध कांहीं करणें अशक्य आहे. परंतु मी तुला कधीं न कधीं तरी तुझ्या घरीं सुखरूप पोंचती करीन. तें करीत असतां माझ्या जिवाला धोका असला तरी मी त्याची पर्वा करणार नाहीं."

"मग तें आतांच कां नाहीं करीत?" कांतिसेनेनें विचारलें.

"नाहीं! तें मी केलें तर तुझा व माझा दोघांचा जीव धोक्यांत पडण्याची शक्यता आहे. माझ्या मालकानें जेथें आणून तुला पोंचविण्यास सांगितलें आहे तेथें तुला पोंचतें करावेंच लागणार. तूं भिऊं नकोस! मी तुला त्याच्या हातांतून वांचवीन आणि तुला ज्याच्याशीं लग्न करावेंसें वाटेल त्याच्याशीं लग्न करून देईन." कुंभीर म्हणाला.

कांतिसेना कांहींच बोलली नाहीं. कुंभी-रच्या बोलण्यावर तिचा विश्वास बसला. पण तो जें कांहीं बोलत होता तें कांहीं

तिला कळलें नाहीं. "आतां मी पळून जाणें अशक्य आहे. राक्षसाच्या डोळ्यांत धूळ फेंकणें अशक्य आहे. मदतीकरितां ओरडलें तर कोण येणार मदतीला? कुंभीरनें गळा दाबून ठार केलें तर कोणाला कळणार आहे? म्हणून गोड बोलूनच आपला बचाव करून घेतला पाहिजे." मनांतल्या मनांत तिनें विचार केला.

कांतिसेना या विचारांत असतां तिला गुहेसमोर एक मशाल दिसली. एक विचित्र आकृति तिला दिसली. त्या माणसाला लांब केस होते. एक भगवी कफनी त्याच्या अंगांत होती व हातांत एक मंत्र दंड होता.

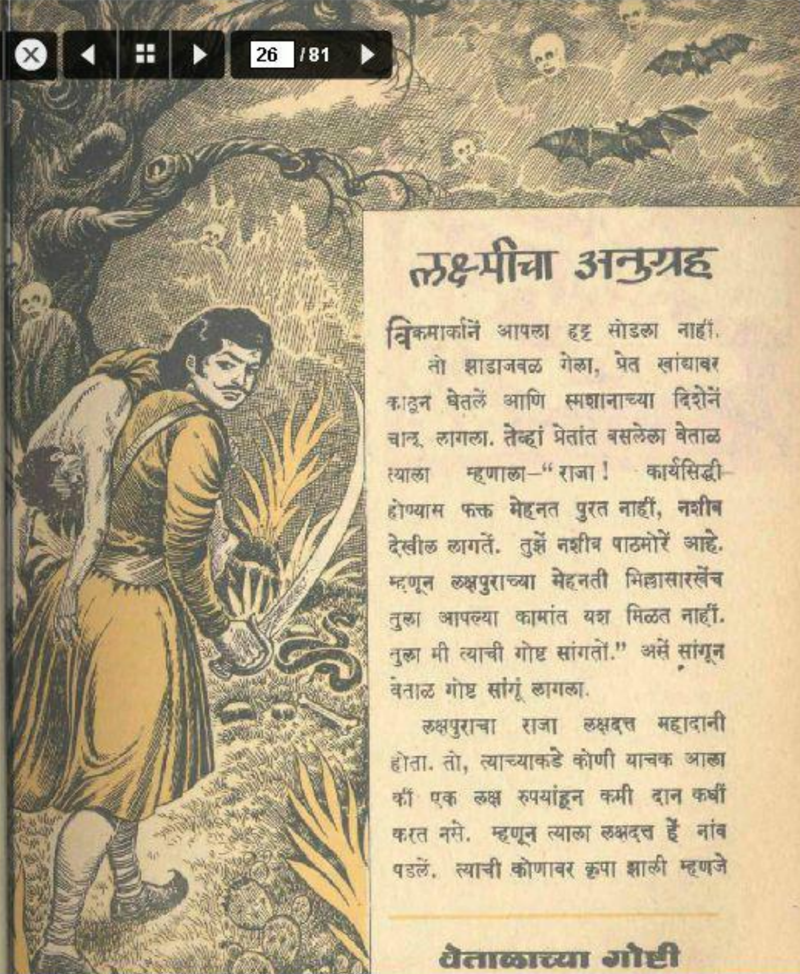
"अधम राक्षसा! तूं अजून येथेंच उभा आहेस तर! काय ओरडा आरडा चालविला आहेस? तूं स्वतःशींच बोलत आहेस कीं आहे कोणी दुसरा बरोबर?" मांत्रिकानें विचारलें.

कुंभीर कांतिसेनेला एका बाजूला लपवून समोर उभा राहाला. दांत ओंठ चावीत तो म्हणाला. "अरे माणसाच्या पिल्ला! आज कोणाला न खाण्याची मी शपथ घेतली होती. पण तुला जिवंत मात्र सोडणार नाहीं."

मांत्रिक मोठ्यानें हंसला व मंत्रदंड उचलून म्हणाला–"अरे किड्या! तुला इतका राग कां?" तो मंत्रदंड फेंकणार कीं तेवढ्यांत त्याच्या उजव्या हाताला बाण लागला. झाडा आडून ओरडत पुष्कळसे लोक येत असल्यामुळें सर्व जंगल हादरून गेलें. मांत्रिकानें मशाल खालीं फेंकली आणि गुहेंत शिरला. कुंभीर राजकन्येला उचलून घेऊन आणखी एका गुहेंत शिरला आणि त्या जागीं बाणवृष्टी सुरू झाली.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

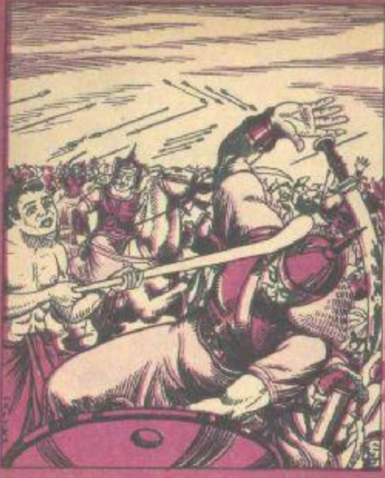

लक्ष्मीचा अनुग्रह

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें आणि स्मशानाच्या दिशेनें चालू लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! कार्यसिद्धी होण्यास फक्त मेहनत पुरत नाहीं, नशीब देखील लागतें. तुझें नशीब पाठमोरें आहे. म्हणून लक्षपुराच्या मेहनती भिक्षासारखेंच तुला आपल्या कामांत यश मिळत नाहीं. तुला मी त्याची गोष्ट सांगतों." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

लक्षपुराचा राजा लक्षदत्त महादानी होता. तो, त्याच्याकडे कोणी याचक आला कीं एक लक्ष रुपयांहून कमी दान कधीं करत नसे. म्हणून त्याला लक्षदत्त हें नांव पडलें. त्याची कोणावर कृपा झाली म्हणजे

त्या माणसाला कोणत्याहि गोष्टीची कधीं उणीव म्हणून भासत नसे.

राजवाड्याच्या सिंहद्वारावर लब्धदत्त नांवाचा एक भिल्ल रात्रंदिवस ऊन, थंडी व वारा किंवा पाऊस यांची पर्वा केल्याशिवाय बसून असलेला दिसे. त्या बिचाऱ्याची ती अवस्था पाहूनदेखील राजानें कधीं त्याची चवकशी केली नाहीं.

एकदां राजा आपल्या कांहीं अनुयायांसह शिकारीला निघाला. राजाच्या पाठोपाठ तो भिल्ल आपली काठी घेऊन निघाला. राजा घोड्यावर बसून हातांत धनुष्य बाण व इतर शस्त्रें घेऊन शिकार करीत होता. तेव्हां त्या भिल्लानें आपल्या काठीनेंच अनेक रानडुकरें व हरणें ठार केलीं.

"हा भिल्ल किती मोठा शिकारी आहे! पण फुटक्या नशिबाचा!" राजा चकित होऊन मनांत म्हणाला. परंतु राजानें त्याला मदत केली नाहीं.

एकदां लक्षदत्तानें आपल्या शेजारच्या राज्यावर स्वारी केली तेव्हां तो भिल्लपण त्याच्याबरोबर होता. त्यानें आपल्या काठीनेंच कित्येकांना ठार केलें. राजा त्याचा तो पराक्रम पाहून चकित झाला. तरी देखील त्यानें त्याला कोणत्याहि प्रकारें मदत केली नाहीं.

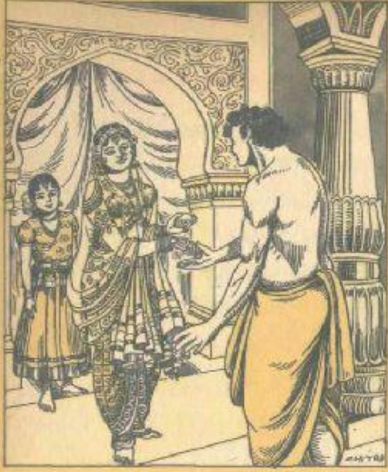
अशींच पांच वर्षें लोटलीं. सहाव्या वर्षीं राजाला एक गोष्ट सुचली. लागोपाठ सहा वर्षें हा आपल्या पदरीं नोकरी करीत आहे आणि कष्टानें आयुष्य कंठीत आहे. त्यानें पूर्वजन्मीं कांहीं तरी पाप केलें असावें. म्हणून त्याचीं फळें या जन्मीं भोगावी लागत असावीत. पाहूं तर या कीं त्याचा तो भोग संपला किंवा नाहीं."

असा विचार करून राजा आपल्या खजिन्यांत गेला. कांहीं निवडक रत्नमाणिक्यें एका बेलफळांत ठेवून दुसऱ्यादिवशीं दरबारांत त्यानें त्या भिल्लाला बोलाविलें.

राजानें त्याला एक सुभाषित म्हणून दाखविण्यास सांगितलें. "ज्या प्रमाणें नद्या तुडुंब भरलेल्या समुद्रांतच पाणी ओततात त्याच प्रमाणें धनी लोकांकडेच धन धावतें." या अर्थाचा एक श्लोक त्या भिल्लानें म्हटला. राजाला फार आनंद झाला व त्यानें रत्नमाणिक्यें भरून ठेवलेलें तें बेलफळ त्या भिल्लाला दिलें. तें पाहून दरबारी चकित झाले. कारण राजा जेव्हां कोणावर खूष होई तेव्हां सुवर्णवृष्टीसारखें दान करी. पण त्यानें भिल्लाला एक बिल्वफळच दिलें. पाहणाऱ्यांना तें सर्व चकित करून सोडण्यासारखेंच होतें.

तें बेलफळ मिळाल्यानें त्या भिल्लाच्या मनाचें पण समाधान झालें नाहीं. तो तें बिल्वफळ घेऊन जात असतां त्याला वाटेंत राजबंदी नांवाचा एक बौद्धभिक्षु भेटला. त्याला त्या भिल्लानें तें बिल्वफळ दान केलें. भिक्षूनें त्याला आपल्या अंगावरचें एक पीतवस्त्र (उपरणें) काढून दिलें. भिल्लानें तें विकून जे पैसे मिळाले त्यावर कांहीं दिवस उदर निर्वाह केला.

मध्यंतरी भिक्षु राजाच्या दर्शनास गेला व त्यानें तें बिल्वफळ राजाला दिलें. राजानें तें ओळखून भिक्षूला तें कसें मिळालें हें विचारलें. भिक्षूनें भिल्लाकडून मिळाल्याचें सांगितलें. त्याचा भोग अद्याप संपला नाहीं असें राजाला वाटलें.

दुसऱ्या दिवशीं पुन्हां दरबार भरला. राजानें भिल्लाला आपल्या जवळ बसविलें. पहिल्या दिवशीं राजानें जो श्लोक ऐकला होता तो पुन्हां म्हणावयास त्याला सांगितलें. राजानें त्याची प्रशंसा करून तेंच बेलफळ त्याच्या हातांत दिलें. भिल्ल तें बेलफळ घेऊन बाहेर गेला. त्याला एक अधिकारी भेटला. त्याला त्यानें तें बेलफळ देऊन टाकलें आणि त्याच्याकडून एक धोतरजोडी घेऊन निघून गेला.

त्या अधिकाऱ्यानें तें बेलफळ राजाला आणून दिलें. राजानें विचारल्यावर तें बेलफळ त्याला भिल्लाकडून मिळाल्याचें त्या अधिकाऱ्यानें सांगितलें. म्हणजे अजून त्याचा भोग संपलेला नाहीं तर! राजा मनांतल्या मनांत म्हणाला.

तिसऱ्या दिवशीं पुन्हां दरबार भरला असतां राजानें भिल्लाला पुन्हां बोलाविलें व त्याच्या तोंडीं तो श्लोक ऐकून तेंच बेलफळ बक्षिस म्हणून त्याला दिलें. भिल्लानें तें बेलफळ विलासिनी नांवाच्या एका राज-नर्तकीस दिलें. तिनें त्याबद्दल त्याला एक सुवर्णमुद्रा दिली.

राजनर्तकीनें तें बेलफळ नेऊन राजाला भेट म्हणून दिलें. 'लक्ष्मीचा अनुग्रह अजून झाला नाहीं म्हणावयाचा त्या बिचाऱ्यावर!' राजाला त्या भिल्लाची दया आली.

चवथ्या दिवशीं राजानें भिल्लाला पुन्हां दरबारांत बोलाविलें आणि श्लोक ऐकून तें बेलफळ बक्षिस म्हणून त्याला देऊं लागला. पण भिल्लाच्या हातांत येण्यापूर्वीच तें चुकून जमिनीवर पडलें व फुटलें. त्यांतलीं लकाकणारीं रत्न-माणिक्यें पाहून सर्व चकित होऊन राजाकडे व त्या भिल्लाकडे पाहूं लागले.

तेव्हां राजा दरबाऱ्यांना सर्व वृत्तांत वर्णन करून म्हणाला— "या भिल्लाच्या पूर्वजन्मीच्या पापाचा भोग केव्हां संपतो हें मी पहात होतों. आज तो संपला. आज लक्ष्मीचा अनुग्रह झाला आहे." असें सांगून राजानें त्या भिल्लाला बेलफळांतून खालीं जमिनीवर पडलेलीं सर्व रत्नमणिक्यें दिलीं व एक जहागीर पण लिहून दिली आणि त्याला आपला सामंत म्हणून नेमलें.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला— "राजा, मला हें नाहीं कळत कीं त्या भिल्लानें असें कोणतें पाप केलें होतें कीं पांच वर्षेपर्यंत त्याला दान करण्याचें लक्षदत्त राजाला सुचलें देखील नाहीं आणि सुचल्या-नंतर लागोपाठ तीन दिवस लक्ष्मीचा अनुग्रह झाला नाहीं व चवथ्या दिवशींच तो झाला. असें कां? या शंकेचें समाधानकारक उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या

डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला–" त्या भिल्लाचें सर्वांत मोठें पाप म्हणजे तो याचक होऊन राजाकडे गेला नाहीं. कारण लक्षदत्त कोणी याचना केल्याशिवाय दान करीत नसे. भिल्ल स्वतःच्या मनगटाच्या बळावर अवलंबून होता. तो पांच वर्षेंपर्यंत राजाची कृपा होईल ही आशा धरून वाट पहात होता. त्यानंतर त्यानें एकदां शिकारीला गेला असतां व दुसऱ्या वेळीं युद्धांत आपला पराक्रम गाजवून राजाचें लक्ष आपल्याकडे वेधून घेतलें होतें. राजाच्या दृष्टींत तो दोन्ही वेळीं याचक म्हणून नव्हता. राजाचा अंतरात्मा तळमळूं लागला कीं पांच वर्षें आपल्या दरवाज्यावर तो उभा आहे, पण त्याला आपण कांहीं दिलें नाहीं. तेव्हां त्यानें दान करण्याचें मनाशीं ठरविलें. पण मागितल्याशिवाय दान कसें द्यावयाचें ? म्हणून त्यानें गुप्तदान करून त्याची परीक्षा करून पाहिली. पाप केल्यामुळें त्याला बेलफळांतील रत्नमाणिक्यें नाहीं मिळालीं तर ज्याला ज्याला त्यानें तें बेलफळ दिलें त्यांना तरी तीं कोठें लाभलीं. याचा अर्थ असा कीं त्यांनीं देखील पूर्वजन्मीं पाप केलें होतें. शेवटीं लक्ष्मीचा अनुग्रह होण्यास राजानेंच एक युक्ति केली. त्यानेंच तें फळ जमिनीवर समजून उमजून पाडलें.

तात्पर्य हें कीं सुरवातीपासून चूक लक्षदत्ताचीच होती. भिल्लाचें पूर्वजन्मीचें पाप त्याच्या आड कधींच आलें नाहीं किंवा लक्ष्मीचा अनुग्रह पण खोटाच होता."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

राजकुमार व मंत्रीकुमार

पुष्करावतीचा राजा गूढसेन याला एकच एक मुलगा होता. बालपणापासून मंत्र्याच्या मुलाशीं त्याची फार मैत्री होती. दोघांचें वय एक, रूपरंगपण एकच. एक क्षणभरदेखील दोघे परस्परांना सोडून रहात नसत.

कांहीं दिवसांनीं राजकुमाराचें अहिच्छत्रच्या राजकन्येशीं लग्न ठरलें. राजकुमार आपल्या मित्रांबरोबर अंबारींत बसून निघाला. लव्याजम्यासह वऱ्हाड अहिच्छत्र नगरीस निघालें. संध्याकाळच्या सुमारास इक्षुमति नदीच्या काठीं पडाव टाकण्यांत आला. जेवण झाल्यावर राजकुमारानें आपल्या आजीला गोष्ट सांगायला सांगितलें आणि गोष्ट ऐकत असतांच दिवसभरच्या प्रवासानें थकून गेल्यामुळें राजकुमाराला झोंप लागली. नंतर आजीपण झोंपी गेली.

पण मंत्र्याच्या मुलाला झोंप लागली नाहीं. त्याला आकाशांत कोणीतरी बोलत असल्याचा भास झाला. कोणीतरी दोघीतिघी देवी कोणाशीं तरी बोलत होत्या. त्यांपैकीं एक म्हणाली–"हा पापी गोष्ट पुरी होण्यापूर्वींच झोंपला. म्हणून त्याला मी शाप देतें आणि हा हार खालीं फेंकतें. सकाळीं तो हातांत घेतल्याबरोबर तत्काळ त्याला मरण येईल."

"तसा तो मेला नाहीं तर झाडावरचा आंबा काढायला जाईल व तो काढल्याबरोबर मरेल." दुसरी म्हणाली.

"तरी तो मेला नाहीं तर लग्नमंडपांत पाऊल टाकतांच घर कोसळून त्याच्या

अंगावर कोसळेल व त्याला मरण येईल." तिसरी म्हणाली.

"आणि समज, त्यांतूनहि तो वांचलाच तर झोंपयच्या खोलींत प्रवेश केल्यावर त्याला शंभरावर शिंका येतील आणि प्रत्येक वेळीं कोणी 'चिरंजीवी भव' असा आशीर्वाद दिला नाहीं तर तो खात्रीनेंच मरेल." चौथी म्हणाली.

"हें सर्व जें आपण बोलत आहों तें ऐकून त्याला कोणी सावध केलें तर सावध करणारा पण मरेल." पांचवी म्हणाली.

त्यानंतर त्या पांचहि जणी आकाश-मार्गानें कोठें तरी निघून गेल्या.

मंत्र्याच्या मुलाला डोक्यावर एकाएकी वीज पडल्यासारखें पोटांत धस्स झालें. कारण राजकुमाराचा मृत्यु झाला तर आपलें जीवित तरी काय मोलाचें ? आपण हें सर्व सांगून फार तर स्वतःचा जीव घालवून बसणार. पण मित्र वांचेल. असा विचार करून मंत्र्याच्या मुलानें आपल्या मित्राला कांहीं सांगितल्या शिवायच त्याचें रक्षण करण्याचें ठरविलें. त्याला झोंप आली नाहीं.

सकाळीं उठून सर्व निघण्याच्या तयारींत होते. राजकुमाराला जमिनीवर एक हार पडलेला दिसला. तो उचलण्यासाठीं राज-कुमार वांकणार तेवढ्यांत मंत्र्याच्या मुलानें त्याला म्हणाला—"त्याला हात लावूं नकोस. तो मंत्रवलेला हार दिसतो आहे. तसें नसतें तर आपल्या सैनिकांपैकीं तो कोणाला दिसला नसता का ? दिसला असता तर कोणी तो उचलून घेतला नसता का ?" राजकुमारानें आपल्या मित्राच्या सल्ल्या-प्रमाणें हार घेतला नाहीं.

कांहीं अंतर चालून गेल्यावर त्यांना एक उद्यान लागलें. एक आंब्याचें झाड फळांच्या वजनानें वांकलेलें दिसलें. राजकुमार आंबे तोडायला पुढें सरसावला. पण मंत्र्याच्या मुलानें त्याला अडविलें व म्हणाला- "मित्रा ! तीं खाण्यासारखीं फळें असतीं तर झाडावर टिकलीं असतीं का ? माकडांनीं व वानरांनीं तोडून नसती का खाल्लीं ?" मित्राच्या सल्ल्याप्रमाणें राजकुमारानें फळें तोडली नाहींत. इतकी सुंदर फळें सोडून जातांना त्याला वाईट वाटलें.

नंतर तो अहिच्छत्र येथें विवाह मंडपांत प्रवेश करणार इतक्यांत त्याच्या मित्रानें त्याला मागें ओढलें आणि त्याच वेळीं घराचा पुढील भाग कोसळून खालीं पडला.

विवाह समारंभ संपला. राजकुमारानें शयनगृहांत प्रवेश केला. मंत्र्याचा मुलगा त्याच्या आधींच शयन गृहांत शिरून लपून बसला होता. राजकुमार बिछान्यावर बसला मात्र शिंका येऊं लागल्या. शंभरदां तो शिंकला. प्रत्येक वेळीं मंत्र्याचा मुलगा "चिरंजीव भव!" म्हणत गेला. शंभर वेळ "चिरंजीव भव!" म्हटल्यानंतर मंत्र्याच्या मुलाला आनंद झाला. तो लपून बसला होता तेथून उठून राजकुमाराशीं कांहीं बोलल्याशिवाय खोलींतून बाहेर निघून गेला. राजकुमाराला तें आवडलें नाहीं. आपल्या शयन गृहांत शिरण्याचा विचार याच्या मनांत कां बरें आला असावा? द्वारपालकाला बोलावून तो म्हणाला—"माझ्या झोंपायाच्या खोलींतून आतां जो मनुष्य पळून गेला त्याला धरून उजाडण्याच्या आंत त्याला फांशी दे."

शिपायांनी मंत्र्याच्या मुलाला कैद करून अंधार कोठडींत टाकलें आणि उजाडण्यापूर्वी त्याला धरून वध्यभूमीकडे निघाले. तेव्हां मंत्र्याचा मुलगा म्हणाला—"माझी एक शेवटची इच्छा आहे. आपल्या मित्राचा शेवटचा निरोप घ्यावा असें वाटत आहे. त्यानंतर तुम्ही द्याल ती शिक्षा मला कबूल आहे."

शिपायांनीं राजकुमाराला मंत्र्याच्या मुलाचा निरोप कळविला. मंत्र्याच्यासल्ल्याप्रमाणें राजकुमार भेटायला तयार झाला. मंत्र्याच्या मुलानें येऊन घडलेला वृत्तांत सांगितला. त्यानें घर पडलेलें स्वतःच्या डोळ्यादेखत पाहिलें होतें. म्हणून मित्राच्या बोलण्यावर त्याचा विश्वास बसला. तेव्हां आपली चूक त्याच्या लक्षांत आली व दोघांच्या मैत्रींत पुढें कधीं खंड पडला नाहीं.

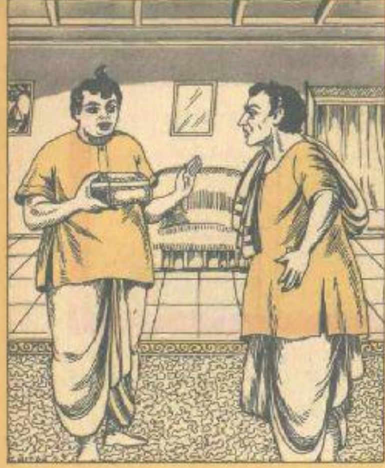

परोपकारी गोपाळ

गोपाळच्या गांवीं दंभाराम नांवाचा एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असे. त्याला जुगारीचा नाद होता व तो व्यर्थ खर्च फार करी. अशा तऱ्हेनें तो स्वतःजवळ जें कांहीं होतें तें सर्व घालवून बसला आणि पुष्कळसें कर्ज करून ठेवलें.

एका कडून त्यानें दोन हजार रुपयांचें कर्ज घेतलें होतें. बरेच दिवस झाले. त्यानें व्याज दिलें नाहीं कीं मूळ फेडलें नाहीं. तेव्हां कर्ज देणाऱ्यानें त्याला घर ताब्यांत घेतों अशी धमकी दिली. तोंपर्यंत दंभारामच्या बायकोला नवऱ्यानें कर्ज काढलें असल्याची गोष्ट माहीत नव्हती. ती दंभारामाला म्हणाली—"काय वाटेल तें झालें तरी चालेल, घर वांचविलें पाहिजे. हें दागिने नेऊन कोणाकडे तरी गहाण ठेवून पैसे आणा व घर सोडवा. मुलीच्या लग्नापूर्वी तें कर्ज फेडून दागिने सोडवून आणा."

दंभारामाची बायको माहेरचे मिळालेले दागिने वापरीत नसे. तिनें ते दागिने आपल्या मुलीच्या लग्नाच्या वेळीं तिला देण्यासाठीं काढून ठेवले होते. ते दागिने बायको गहाण ठेवायला किंवा विकायला कधीं तयार होणार नाहीं हें दंभारामाला माहीत होतें. नाहींतर त्यानें ते केव्हांच तिच्याकडून मागून गहाण टाकले असते किंवा विकून टाकून मोकळा झाला असता. एकदां तो जुगारींत सर्व घालवून बसला व डोक्यावर कर्ज चढलें. तेव्हां त्यानें ते दागिने चोरून नेऊन विकून टाकले आणि कर्ज फेडून टाकलें. नंतर सोनाराकडे गेला व त्याच्याकडून खोट्या सोन्याचे तसेच

दागिने करून आणून घरांत बायकोच्या पेटींत आणून ठेवून दिले होते. म्हणून बायकोनें ते दागिने गहाण ठेवण्याची गोष्ट काढली तेव्हां दंभाराम म्हणाला–"बरें तर तसें करूं!" तो पेटी घेऊन निघून गेला.

खोटे दागिने ठेवून घेऊन कर्ज देणारा कोण भेटणार या विचारांत दंभाराम पडला. तेव्हां त्याला गोपाळची आठवण झाली. तो पेटी घेऊन गोपाळचा घरीं आला व म्हणाला–"गोपाळ! मी तुझ्याकडून तीनशें रुपये घेतले होते तें मला आठवतें. तुला नसेल आठवत. आतां जिबावरचें संकट आलें आहे. तूंच वांचविलेंस तर वांचणार! माझ्या मुलीसाठीं एक चांगलें स्थळ आलें आहे. तूंच वांचविलेंस तर वांचणार! माझ्या मुलीसाठीं एक चांगलें स्थळ आलें आहे. तीन हजार रुपये पुढें केले पाहिजेत. मुलगी तुझीच आहे. कन्यादानाचें पुण्य तुझ्याच पदरीं पडेल. हे आहेत बायकोचे दागिने. पाहिजे तर ठेवून घे. "अरे हो....पण....किल्ली घरींच विसरून आलों वाटतें." जणुं कांहीं बोलतो आहे तें सर्व खरें आहे, असें त्यानें सोंग केलें.

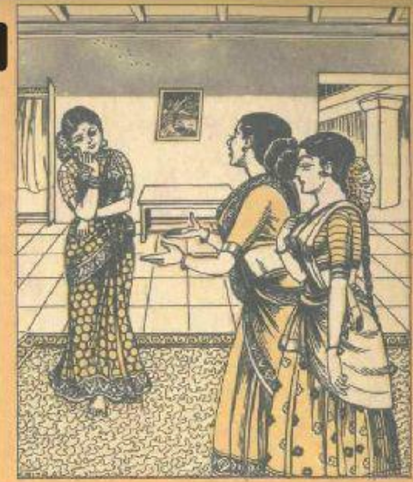
"अरे, तूं म्हणालास तें पुरे आहे. दागिने पाहून काय करायचें आहे? असूं दे किल्ली. पेटी मागाहून वाटेल तेव्हां येऊन घेऊन जा. तुला पाहिजे आहेत ते पैसे देतों. मुलीचें लग्न उरकून घे." असें सांगून गोपाळनें त्याला तीन हजार रुपये काढून दिले व पेटी घरांत नेऊन ठेवून दिली.

दंभारामानें कर्ज फेडलें आणि घर वांचविलें. दंभारामाच्या बायकोला पण हायसें वाटलें कीं नवऱ्यानें तिचे दागिने कोणा लबाड सावकाराकडे, गहाण टाकले नाहींत.

बरेच दिवस लोटले. दंभारामाची बायको कर्ज फेडून दागिने सोडवून आणण्याचा आग्रह करूं लागली. "आहेत कोठें पैसे कर्ज फेडायला? मग कसे आणूं दागिने सोडवून?" दंभाराम म्हणाला. तो गोपाळची गांठ पडूं नये याची काळजी बाळगी. एकदां गांठ पडलीच तेव्हां गोपाळनें विचारलें–"कायरे! झालें का मुलीचें लग्न?" तेव्हां तो म्हणाला "तें स्थळ गेलें हातचें, दुसरें पाहातों आहें."

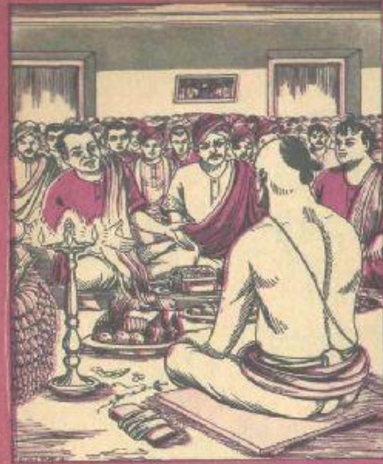
अशा तऱ्हेनें दोन वर्षें लोटलीं व खरो-खरच एक चांगलें स्थळ मुलीला सांगून आलें. पत्रिका जुळल्या. परंतु वर पक्षाचें म्हणणें होतें कीं सालंकृता कन्यादान झालें पाहिजे. कन्येच्या बापानें यथाशक्ति दागिने घालतें करतो असें वचन दिलें, पण वरमाई व वर-पिता त्याला कबूल होईनात.

एक चांगलें स्थळ हातचें जाणार की काय याची काळजी आईबापांना वाटूं लागली. वधू तर रडूंच लागली. बायको म्हणाली–"घेऊन कां नाहीं येत दागिने सोडवून?" दंभारामानें उलट बायकोवरच तोंडसुख घेतलें व म्हणाला–"हें स्थळ नाहीं तर नाहीं. याहून चांगली शंभर स्थळें मिळतील!"

गोपाळच्या कृपेवर मुलीचें भाग्य अवलं-बून आहे हें ओळखून दंभारामाची बायको मुलीला घेऊन गोपाळच्या घरीं गेली. गोपाळ त्यावेळीं घरीं नव्हता. एकटी लक्ष्मी होती घरांत. दंभारामाच्या बायकोनें तिचे पाय धरले व म्हणाली–"बाईचें काळीज बाईलाच कळतें. हा पोटचा गोळा उकीरड्यावर का फेंकून देऊं. चांगलें स्थळ आलें आहे. तुम्हीच हें लग्न करवून द्या."

"बरोबर आहे तुमचें म्हणणें. कर्ज आहे म्हणून मुलीला वाटेल त्याच्या गळ्यांत का कोणी बांधून देतो? येऊं दे त्यांना. मी

तुमची पेटी द्या म्हणून सांगतें. पैसे द्या मागाहून. पण हें स्थळ नका हातचें जाऊं देऊं." गोपाळची बायको म्हणाली.

दंभारामाची बायको पेटी घेऊन घरीं जातांना म्हणाली-"उद्यांचा मुहूर्त आहे. लग्नाला आलें पाहिजे बरं का? पुरुषांचें बोलावणें करायला येतीलच. पण आले नाहींत म्हणून रागावूं नका. सर्वजण या."

घरीं आल्यावर तिनें वरपक्षाला दागिने पाहून जावें, म्हणून निरोप पाठविला आणि नवऱ्यासमोर लक्ष्मीचे पुष्कळ गोडवे गाइले. म्हणाली-"अगदीं नवऱ्याला शोभेल अशी गुणी बाई आहे!" दंभाराम मनांतल्या मनांत म्हणाला, जें झालें तें ठीकच झालें.

दुसऱ्या दिवशीं गोपाळ आला. वरपिता भटजींना बरोबर घेऊन आला. दंभारामानें दागिन्यांची पेटी समोर ठेवली व म्हणाला-"हे माझ्या बायकोचे दागिने आहेत. इतके दिवस यांच्याकडे गहाण टाकावे लागले होते. परंतु यांनीं कृपा करून आज ते परत दिले. म्हणाले-"कर्ज सावकाश फेडा, मुलीचें लग्न उरकून घ्या!"

"अहो, हें सर्व बोलावयाचें असतें का? उघडा पेटी!" गोपाळ म्हणाला.

दंभारामानें किल्ली आणून वरपित्याच्या हातांत दिली. गोपाळकडे पेटीची किल्ली नव्हती हें पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटलें. वरपित्यानें कुलूप काढून पेटी उघडली आणि हातांत दागिने घेऊन म्हणाला-"हे दागिने तर खोट्या सोन्याचे आहेत! सर्व मिळून शंभर रुपयाचे तरी असतील कीं नाहीं, शंकाच!" असें म्हणत तो डोळे वटारून दंभारामाकडे पाहूं लागला.

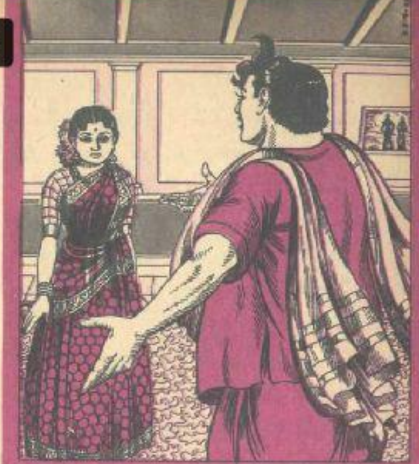
दंभाराम त्याहून जास्त डोळे वटारून गोपाळकडे पाहूं लागला. म्हणाला-"असा विश्वासघात! खरे दागिने उचलून खोटे ठेवलेस आणि वर आमच्यावरच उपकाराचें ओझें टाकतो आहेस! तुझ्यासारख्याला जिवंत चिरला तरी पाप लागणार नाहीं!" तो जोरानें गोपाळला शिव्या देऊन मारायला धांवला.

"पण किल्ली तर तुमच्याजवळच होती नाहीं का!" वर विचारूं लागला.

दंभारामाच्या बायकोला नवऱ्याचें सर्व कारस्थान कळायला वेळ लागला नाहीं. "माझ्या मुलीच्या मानेवर सुरी फिरविली आपल्या हातानें! माझेंच नशीब फुटकें! देवा! हें काय रे केलेंस?" असें म्हणून ती रडूं लागली."

गोपाळ दंभारामाच्या बायकोला बाजूला बोलावून घेऊन जाऊन म्हणाला-"हें पहा, माझी निंदा लोकांसमोर झाली तरी हरकत नाहीं. परंतु हें कोणाचें कारस्थान आहे हें तुला कळलें असलें किंवा माहीत असलें तरी तोंडांतून 'ब्र' देखील काढूं नकोस! हें लग्न होणार! तूं सर्व पहात रहा! घाबरण्याचें कारण नाहीं."

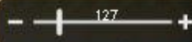
तो वरपित्याला म्हणाला-"मी अर्ध्या तासाच्या आंत परत येतों. माफ करा! तुमचा खोळंबा होत आहे."

असें सांगून तो घरीं गेला आणि बायकोला म्हणाला-"एका मुलीचें सर्व जीवित वांचविण्याची संधी मिळाली आहे तुला. तुझे सर्व दागिने काढून दे पाहूं."

लक्ष्मी आपली पेटी घेऊन गोपाळबरोबर लग्नघरीं आली.

गोपाळच्या गैरहजेरींत दंभाराम गोपाळाविरुद्ध तोंडाला आलें तो बोलला. म्हणाला-"यानेंच फिरविली सुरी माझ्या मुलीच्या मानेवर! दानी म्हणवितो स्वतःला आणि असली कृष्ण कारस्थानें करीत असतो" परंतु कोणाला त्याचें बोलणें खरें

वाटेना. गोपाळ सांगून गेला होता म्हणून वरपक्षांतील लोक त्याच्या शब्दाला मान देऊन वाट पहात बसले होते.

इतक्यांत गोपाळ आला. त्यानें लक्ष्मीला पेटी उघडायला सांगितलें. वरपक्षासमोर दागिने ठेवून म्हणाला—"हे घ्या दागिने! हें लग्न झालेंच पाहिजे!"

. मध्यंतरी वर नकली दागिने पहात होता. त्यावर त्याला व्यंकटशेट सोनार हें लिहिलेलें दिसलें व तसें तो म्हणाला देखील.

तें ऐकून दंभारामाचा चेहरा खाडकन उतरला. गोपाळनें ते दागिने पेटींत ठेवून दिले व पेटी बंद करीत म्हणाला—"आतां हें सर्व कशाला? दंभारामानें ते माझ्याकडे गहाण ठेवले होते. ते माझ्याकडेच राहतील."

गोपाळचें औदार्य सर्वांना कळलें. वरपिता दागिन्यांशिवायच मुलाचें लग्न करून घ्यायला तयार झाला. ती बातमी गांवभर पसरली. एक म्हातारा मनुष्य दंभारामाच्या घरीं आला व म्हणाला—"हे आहेत या मुलीचे दागिने! जुगार खेळतांना दंभाराम हारला व हे दागिने दंभारामाकडून मी घेतले होते. गोपाळनें खरे दागिने काढून घेऊन नकली दागिने पेटींत ठेवल्याची अफवा मी ऐकली व या भल्या माणसाची लोक निंदा करीत असल्याचें ऐकलें तेव्हां मला राहवलें नाहीं. मी येऊन जाऊन पैजेंत जिंकलेले दागिने हे. ही माझ्या मेहनतीची कमाई नव्हे. म्हणून परत देतांना माझ्या मनाला कांहीं वाईट वाटत नाहीं."

लग्न समारंभ थाटामाटानें पार पडला. पण दंभारामाला मात्र तोंड दाखवायला जागा उरली नाहीं.

जुळीं भावंडें

एका गांवीं एक कोळी रहात असे. मासे धरण्यांत तो फार पटाईत होता. त्या धंद्यांत त्याला लाभपण पुष्कळ होत असे. परंतु मूलबाळ नाहीं म्हणून त्याला फार वाईट वाटत असे.

एकदां कोळी मासे धरण्यासाठीं गेला असतां त्याच्या घरीं एक म्हातारी आली. म्हणाली— "अग कोळिणी! किती पैसे मिळविले तरी खरें सुख त्यांत आहे का? मूलबाळ ज्याला नाहीं त्याचें जिणें व्यर्थ आहे बघ!"

"आमचें भाग्यच फुटकें त्याला आतां कोण काय करणार? असेच रडत सर्व आयुष्य कंठायचें नशिबीं लिहिलेलें आहे." कोळीण म्हणाली.

"हें काय वेड्यासारखें बोलतेस? मी सांगतें तसें कर! पुत्रसुख तुझ्या नशिबीं आहे. तूं आपल्या नवऱ्याला एक सोनेरी मासा धरून आणायला सांग! त्या माशाचे सहा तुकडे करून एक तुकडा तूं खा, एक नवऱ्याला खायला सांग, एक आपल्या कुत्रीला व एक घोडीला खायला घाल आणि उरलेले दोन घराच्या दोन्ही बाजूला पुरून ठेव. राहील ना लक्षांत?" असें सांगून म्हातारी निघून गेली.

कोळिणीनें अगदीं तसेंच केलें. नवरा मासे धरायला निघाला तेव्हां त्याला सांगून एक सोनेरी मासा आणवला आणि त्याचे सहा तुकडे करून एक स्वतः खाल्ला, एक नवऱ्याला खायला सांगितला, एक कुत्रीला आणि एक घोडीला खायला घातला आणि उरलेले दोन घराच्या दोन्ही बाजूला पुरून ठेवले.

कांहीं काळ लोटल्यावर घराच्या दोन्ही बाजूला दोन झाडें उगविलीं. कुत्रीला दोन पिलें व घोडीला दोन शिगरें झालीं आणि कोळिणीला एक जुळें झालें. दोघे मुलगेच होते. त्यांना मित्र व मकर अशीं नांवें ठेवण्यांत आलीं.

दोघे मुलगे रंगारूपानें अगदीं सारखे होते. फक्त निरनिराळ्या रंगाच्या कपड्यां-मुळेंच फरक कळत होता.

हळू हळू झाडें, कुत्र्याची पिलें व शिगरें वाढूं लागलीं. जुळी भावंडें पण लहानाचीं मोठीं झालीं. तरुण वय त्यांना जगांत मोकळेपणीं हिंडावें व फिरावें असें वाटूं लागलें. परंतु एकाच वेळीं आईवडिलांनीं दोघांना बरोबर जाऊं दिलें नाहीं. तेव्हां मित्र धाकट्या भावाला म्हणाला- "माझ्या झाडावर जरा लक्ष ठेव. तें हिरवागार असेंपर्यंत माझ्याविषयीं कांहीं काळजी करण्याचें कारण नाहीं. परंतु तें वाळूं लागलें कीं मी कोणत्यातरी संकटांत सांपडलों आहें असें समज आणि लगेच माझ्या शोधार्थ नीघ!" तो घोड्यावर बसून व कुत्रें बरोबर घेऊन निघाला.

मित्र बरेच दिवस प्रवास करीत राहा-ल्यावर एका मोठ्या शहरांत येऊन पोंचला. तें, नगर राजधानीचें नगर होतें. तो एका म्हातारीच्या घरीं उतरला. त्यानें म्हातारीला त्या गांवची हकीगत विचारली.

"काय सांगूं बाळ या गांवची हकीगत? आमच्या राजाच्या मुलीचें नांव जगन्मोहिनी असें आहे. तिच्याशीं लग्न करण्याच्या हेतूनें कित्येक तरुण राजकुमार आले. पण राजानें त्या सर्वांना ठार करविलें." म्हातारी म्हणाली.

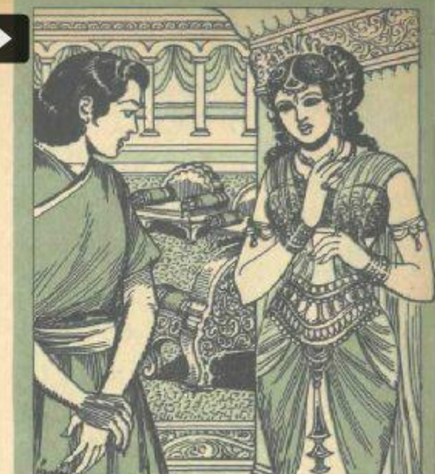
मित्रनें त्या म्हातारीच्या घरच्या खिडकीं-तून सहज राजवाड्याकडे पाहिलें आणि म्हणाला—"आपल्याला त्याच्याशीं काय करायचें आहे? मी गाणें म्हणतों, ऐकतां का आजी?" असें विचारून तंबुरा घेऊन तो गाणें म्हणूं लागला.

राजकुमारी जगन्मोहिनी, आपल्या महा-लाच्या खिडकीजवळ उभी राहून डोळे मिटून गाणें ऐकूं लागली. गाण्याच्या सुरांत ती देहभान विसरून गेली. गाणें संपतांच तिनें आपल्या नोकराला बोलावून विचारलें- "त्या म्हातारीच्या घरांत कोण गाणें म्हणतो आहे, माहीत आहे का तुला? जाऊन बोलावून आण त्याला."

राजकुमारीचा निरोप ऐकून मित्र राज-वाड्यांत गेला. त्याला पाहून जगन्मोहिनी मुग्ध झाली आणि आपल्या वडिलांना जाऊन म्हणाली "मी इतके दिवस ज्याच्याशीं लग्न करण्याचें मनाशीं ठरविलें होतें तो आला आहे."

"कोण आहे तो? पाठवून दे त्याला माझ्याकडे!" राजा म्हणाला.

मित्र राजाकडे गेला. राजा म्हणाला— "राजकन्या तुझ्याशीं लग्न करायचें म्हणते आहे. पण तूं तिच्या जोगास आहेस कीं नाहीं हें कसें ओळखायचें? मी सांगतों तें

केलें पाहिजेस. केलें नाहींस तर तुला फांशी देईन."

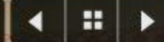
"मला तुमच्या मुलीशीं मुळीं लग्नच करायचें नाहीं." मित्र म्हणाला.

"बकबक बंद कर! राजकुमारीचा असा अपमान? ती लग्न करणार म्हणते आणि तूं नकार देतोस? कोण आहे रे तिकडे? पकडा याला आणि द्या फांशी!" राजा म्हणाला.

"नको नको! आपली आज्ञा असेल तसें करतों!" मित्र म्हणाला.

"तेव्हां राजाचा पारा थोडा उतरल्या-सारखा दिसला. मित्रला राजा एका मैदानांत

बोलावून घेऊन गेला. तेथें एक वाळकें ओणकें होतें तें दाखवून म्हणाला- "तलवारीचा एक वार करून याचे दोन तुकडे झाले पाहिजेत. केलेस तर राजकन्येशीं तुझें लग्न होईल, आणि नाहीं तर फांशी देण्यांत येईल."

मित्र म्हातारीकडे गेला आणि गुपचूप एका बाजूला जाऊन बसला. तें पाहून म्हातारीनें त्याला विचारलें–"कायरे मुला, असा काय बसला आहेस?"

तेव्हां तो म्हणाला–"आज मला बरें नाहीं, आजी!"

त्याचें गाणें ऐकायला मिळेल म्हणून जगन्मोहिनी बराच वेळ आपल्या महालाच्या खिडकीजवळ वाट पहात बसून होती. परंतु तो गाणें म्हणत नाहीं हें पाहून ती स्वत म्हातारीच्या घरीं गेली. "आज गाणें का नाहीं म्हटलेंस?" तिनें मित्रला विचारलें.

"तुझ्यांमुळें मला उद्यां फांशीची शिक्षा मिळणार आहे. मग गाणें कसें सुचणार?" मित्र म्हणाला. नंतर राजा जें कांहीं म्हणाला होता तें सर्व त्यानें सांगितलें. राजकुमारीनें त्याला आपल्या डोक्याचा एक केस काढून दिला व म्हणाली–"तूं हा केस आपल्या तलवारीला गुंडाळून त्या ओणक्यावर घाव केलास तर एका घावांत त्या ओणक्याचे दोन तुकडे होतील.

मित्रला तें ऐकून आनंद वाटला व त्या आनंदांत त्यानें एक सुंदर गाणें म्हणून दाखविलें. राजकुमारी डोळे मिटून गाणें ऐकत होती.

दुसऱ्या दिवशीं मित्र मैदानांत गेला. राजकुमारीनें सांगितल्याप्रमाणें त्यानें तिच्या डोक्याचा केस तलवारीला गुंडाळून त्या ओणक्यावर वार केल्याबरोबर त्याचे दोन तुकडे झाले.

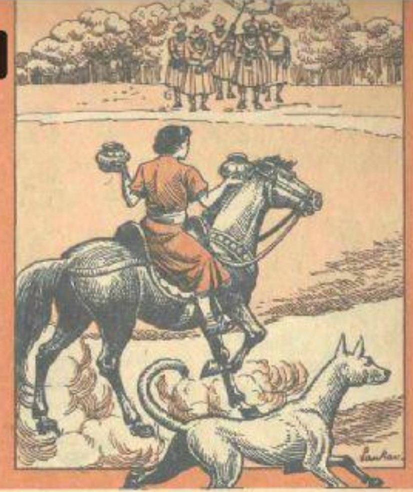
राजा तें पाहून म्हणाला–"शाबास! आतां आणखी एक काम कर! तूं घोड्यावर बसून दोन्ही हातांत दोन पाण्यानें भरलेलीं भांडीं धरून घोड्यावर फीर. एक थेंबभर देखील पाणी खालीं सांडलें तर तुला फांशी होईल.

मित्रनें जगन्मोहिनीकडे जाऊन तें सांगितलें व म्हणाला–"हीं अशक्य कामें सांगून राजानें मला ठार करण्याचें ठरविलेलें दिसत आहे."

तिनें आपल्या कानांतल्या कुड्या काढून दिल्या व म्हणाली–"मी नाहीं का तुला वांचवायला येथें? तुझ्यावर मी आपला जीव ओंवाळून टाकीन. कांहीं भिण्याचें कारण नाहीं या कुड्या प्रत्येक भांड्यांत टाकून ठेव. पाणी गोठून जाईल व एक थेंबभर देखील खालीं सांडणार नाहीं."

मित्रनें त्याप्रमाणें केलें व एक थेंबभर देखील पाणी सांडलें नाहीं.

"शाबास! हें कठीण काम देखील तूं करून दाखविलेंस आतां एक सोपेसें काम सांगतों. उद्यां तुला एका पहिलवानाशीं कुस्ती खेळावी लागेल व त्याला जिंकावें लागेल. तूं त्याला पाडलेंस तर तुझें लग्न

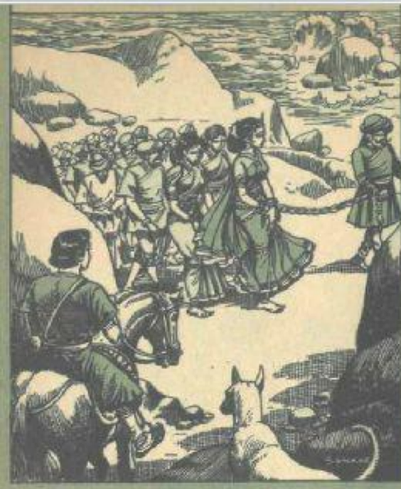

राजकुमारीशीं करून देईन. नाहीं तर फांशीची शिक्षा!" राजा म्हणाला.

त्या दिवशीं रात्रीं मित्र आनंदांत तंबुऱ्यावर गाणें म्हणूं लागला. जगन्मोहिनी त्याच्याकडे आली व चकित होऊन विचारूं लागली–"आज खूष दिसतो आहेस?"

"उद्यां कोणाबरोबर तरी मला कुस्ती खेळावी लागेल. त्याला मी खात्रीनें पाडीन. मला खात्री आहे!" मित्र म्हणाला.

पण जगन्मोहिनी म्हणाली–"सर्वांत जास्त धोका या कुस्तींतच आहे. उद्यांची कुस्ती आणखी कोणाशीं नसून माझ्याशींच

आहे. उद्यां कुस्ती सुरु होण्यापूर्वी एक पेय मला प्यायला देतील. तें प्याल्यावर माझें अंग दगडासारखें टणक होईल व आकृती राक्षसासारखी भयंकर होईल. तूं पाहूनच घाबरून जाशील. हें मंत्रवलेलें पाणी मी तुला देतें. मी जवळ आलें म्हणजे तूं तें माझ्या अंगावर टाक. मी बेशुद्ध होऊन जाईन व माझ्या अंगांत शक्ति उरणार नाहीं. त्यावेळीं मला धरून जमिनीवर पाड."

मित्र त्याप्रमाणें दुसऱ्यादिवशीं तें मंत्रवलेलें पाणी घेऊन आखाड्यांत गेला. समोर दहाफूट उंच कोणीतरी राक्षस उभा दिसला. त्यानें तें पाणी त्याच्या अंगावर फेंकलें. तेव्हां घेरी आल्यासारखा तो खालीं पडणार एवढ्यांत मित्रनें त्याला धरून खालीं पाडलें.

"शाबास! मी आपल्या मुलीचें लग्न तुझ्याशीं करून द्यायला तयार आहें. उद्यांच चांगला मुहूर्त आहे." राजा म्हणाला.

पण मित्र जगन्मोहिनीशीं लग्नाला तयार नव्हता. म्हातारीला कांहीं कळविल्याशिवाय तो पहाटे उठून घोड्यावर बसून व कुत्र्याला बरोबर घेऊन निघून गेला.

उजाडण्याच्या सुमारास तो दुसऱ्या राज्यांत जाऊन पोंचला. त्या राज्याची राजधानी समुद्रकाठीं होती. तो एका धर्मशाळेंत उतरला.

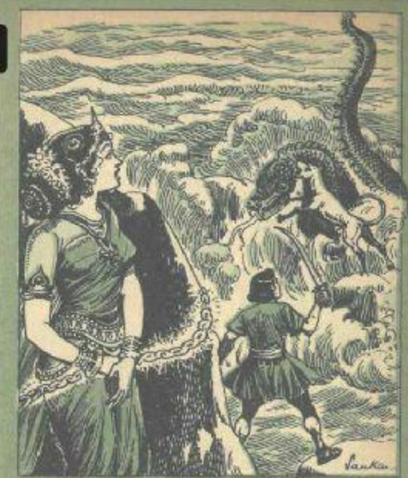
सकाळीं तो धर्मशाळेंतून बाहेर आला तेव्हां त्याला समुद्रकाठीं गर्दी दिसली. ते सर्व समुद्रालगतच्या एका डोंगरावर चढत होते. ते कोठें चालले आहेत व काय करीत आहेत हें पाहण्यासाठीं तो त्यांच्या पाठोपाठ घोड्यावर बसून निघाला.

त्याला त्या गर्दीत मधोमध एक राजकन्या दिसली. तिच्या हाताला एक सोन्याची सांखळी बांधलेली होती. ती सांखळी धरून लोक तिला नेत होते. डोंगरावरच एका जागीं तिला एकटीला बांधून ठेवून सर्व लोक निघून गेले.

मित्रनें राजकन्येचा उतरलेला चेहरा पाहिला. घोड्यावरून उतरून तो जवळ गेला. ती अप्रतीम सुंदर होती. "काय झालें? तुला एकटीला सोडून ते कां गेले? आणि तूं रडत कां आहेस?" त्यानें तिला विचारलें.

"समुद्रसर्पाला दरवर्षीं एका मुलीचा बळी द्यावा लागतो. या खेपेस माझी पाळी आहे. पण तूं येथें राहूं नकोस. पळून जा. नाहीं तर माझ्याबरोबर तुला देखील मरावें लागेल." राजकुमारी म्हणाली.

"मी नाहीं हलणार येथून तुला एकटीला येथें सोडून." मित्र म्हणाला. त्याला तिची दया आली होती. इतक्यांत एक मोठी लाट आली. ती बरोबर एक मोठा सांप घेत असलेला त्याला दिसला. त्यानें आपल्या कुत्र्याला त्याच्यावर सोडलें. कुत्र्यानें सांपाला तोंडांत धरलें. मित्र तलवार घेऊन सांपावर तुटून पडला. सांपानें आपला बचाव करण्याचा पुष्कळ यत्न केला. पण शेवटीं

कुत्र्यानें व मित्रनें दोघांनीं मिळून त्या सांपाला ठार केलें.

नंतर मित्रनें राजकन्येला बंधन मुक्त केलें व तिला आपल्या घोड्यावर बसवून घेऊन राजाकडे गेला. मित्रनें राजकन्येला कसें सोडवलें हें ऐकून राजानें खूप होऊन तिच्याशीं मित्रचें लग्न करून दिलें. मित्र घर जांवई होऊन तेथेंच राहूं लागला.

एकदां शिकारीला जावेंसें वाटलें त्याला. तेव्हां राजा म्हणाला—"शिकारीला जायचें असेल तर नोकरा चाकरांना बरोबर घेऊन जा. एकट्यानें जाऊं नकोस."

"मला नोकरांचाकरांची गरज नाहीं. मी एकटाच जाणार आहें." तो म्हणाला. राजकन्येशीं लग्न झाल्यानंतर प्रत्येक कामाला नोकर हजर असलेला पाहून त्याला मुळींच आवडलें नाहीं. एकटें रहायला मिळेल या हेतूनेंच त्यानें शिकारीची गोष्ट काढली होती.

तो घोड्यावर बसून व आपल्या कुत्र्याला बरोबर घेऊन शिकारीला निघाला. कांहीं वेळानें त्याला तहान लागली. त्याला रानांत एका जागीं एक झोंपडी दिसली. त्या झोंपडींत एक म्हातारी होती. ती एक जादुगारीण आहे हें त्याला माहीत नव्हतें. त्यानें तिच्याकडे प्यायला पाणी मागितलें.

"तुझें कुत्रें पाहून मला भीति वाटते. मी एकदां आपला चाबूक उगारून पाहातें." जादुगारीण म्हणाली.

ती एक हिरव्यारंगाचा चाबूक घेऊन आली व तिनें त्या चाबकानें कुत्र्याला मारलें. कुत्रा जागच्या जागीं दगड होऊन गेला. नंतर तिनें तो चाबूक घोड्याला व मित्रला मारला. ते पण दगड होऊन गेले. जादुगारीण हंसत झोपडींत निघून गेली.

मित्र दगड होऊन गेल्याबरोबर त्याच्या घरांतल्या अंगणांतलें एक झाड वाळूं लागलें. तें पाहून मकरला भावावर संकट आल्याचें कळलें. तो आपला कुत्रा घेऊन घोड्यावर बसून निघाला.

पुष्कळ दिवस प्रवास केल्यावर तो समुद्रकाठच्या त्या धर्मशाळेंत येऊन पोंचला. धर्मशाळेचा मालक म्हणाला—"राजकन्येशीं आपला विवाह झाला त्या वेळीं मी हजर राहूं शकलों नाहीं. या बद्दल माफ करा. मी आपलें अभिनंदन करतों."

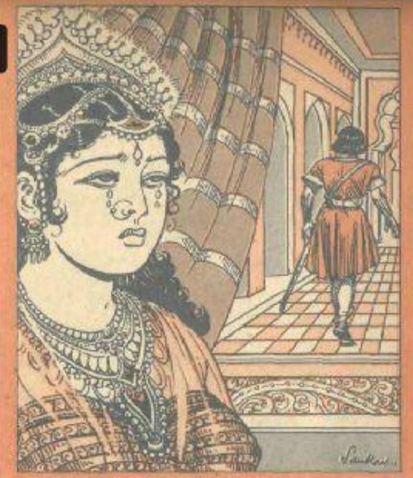
त्यावरून मकरला कळलें कीं आपल्या-लाच चुकीनें मित्र समजून तो बोलत आहे.

नंतर भावाचें लग्न झालें आहे हें देखील त्याला कळलें. तो एवढेंच म्हणाला—"अभिनंदन बोलवून दाखवायचें नसतें." असें सांगून तो राजवाड्यांत गेला.

त्याला पाहतांच राजा पुढें येऊन म्हणाला—"कोठें गेला होतास बाबा इतके दिवस? तुझ्यावर संकट ओढवलें कीं काय या काळजींत होतों आम्ही!" मकरला मित्र समजून तो तें बोलत होता, हें उघड होतें.

राजकन्येनें तीच चूक केली. ती म्हणाली—"आम्हांला किती काळजी वाटत होती तुमची!" परंतु मकर तिच्याकडे अनोळखी माणसासारखा पहात राहाला व कांहीं वेळानें त्यानें आपलें तोंड फिरविलें. तें पाहून मित्रची बायको रडत निघून गेली.

त्या दिवशीं रात्रीं मकर राजवाड्यांत न राहतां धर्मशाळेंतच राहायला निघून गेला. भाऊ शिकारीला गेला होता एवढेंच त्याला कळलें होतें. म्हणून सकाळीं उजाडल्या-बरोबर उठून तो घोड्यावर बसून व कुत्र्याला बरोबर घेऊन निघाला. तो त्या जादु-गारणीच्या झोंपडीजवळ येऊन पोंचला. झोंपडी बाहेर त्याला त्याचा भाऊ, घोडा व

कुत्रा दगडाच्या मूर्ती होऊन पडलेले दिसले. तो सरळ झोंपडींत शिरला व म्हातारीचा गळा आंवळून म्हणाला—"माझ्या भावाला जिवंत करतेस कीं नाहीं?"

"तुझ्या कुत्र्याला पाहून भीति वाटते मला. प्रथम मी त्याच्यावर चाबूक उगारून पाहातें नंतर मी तुझ्या भावाला जिवंत करीन." ती म्हणाली.

मकरनें कुत्र्याला छू केल्याबरोबर कुत्र्यानें जाऊन म्हातारीला धरलें. तेव्हां म्हातारी म्हणाली—"तूं कुत्र्याला बोलव. मी तुझ्या भावाला जिवंत करतें."

"काय करायचें तें मला सांग! नाहीं तर माझा कुत्रा तुला जिवंत फाडून खाईल!" मकर म्हणाला.

"माझ्याकडे दोन चाबूक आहेत, एक हिरवा आणि एक तांबडा. हिरव्या चाबकानें मारलें तर मार बसल्याबरोबर जिवंत प्राणी दगड होऊन जातो. तांबड्या चाबकानें मारलें की दगड होऊन गेलेला प्राणी जिवंत होतो." म्हातारी म्हणाली.

मकरनें तांबडा चाबूक उचलून भाऊ, घोडा व कुत्रा यांना मारलें. तिघे जिवंत झाले. मकरनें 'म्हातारीला खाऊन टाक.' म्हणून कुत्र्याला सांगितल्याबरोबर कुत्र्यानें म्हातारीला ठार करून खाऊन टाकलें.

दोघे भाऊ घोड्यावर बसून राजवाड्यां आले. मकरला स्मित करीत असलेला पाहून मित्रनें विचारलें-"कां रे हंसतो आहेस?"

"कांहीं नाहीं, तुझा सासरा व बायको मी तूंच म्हणून माझ्याशीं वागले व बोलले." मकर म्हणाला.

तें ऐकून मित्रला राग आला. त्यानें तलवारीनें तत्काल आपल्या भावाला ठार केलें. तो मकरचें प्रेत वाटेंतच टाकून राज-वाड्यांत निघून गेला. त्याची बायको भीत भीत त्याच्या जवळ आली. ती जवळ आली तेव्हां तिचे डोळे रडून रडून लाल झालेले त्याला दिसले. "काय झालें रडायला तुला?" तिनें विचारलें.

"रडूं नाहीं तर काय हंसूं? तुम्ही डोळे वटारून माझ्याकडे पहात राहलांत व एक शब्ददेखील बोललां नाहींत. रागारागानें निघून गेलांत. तेव्हांपासून रडतें आहे." राजकुमारी म्हणाली.

मित्रला कळलें कीं मकरच्या व्यवहारांत गैर वर्तन असें कांहीं नव्हतें. अशा भावाला आपण अविचारानें ठार केलें या बद्दल त्याला फार वाईट वाटले. तो बायकोला घेऊन मकरचें प्रेत पडलें होतें तेथें गेला. मकरचा घोडा व कुत्रा रखवाली करीत तेथें उभे होते. मित्रनें तांबडा चाबूक मारल्याबरोबर मकर झोंपेंतून जागा झाल्यासारखा उठून उभा राहाला. म्हणाला "मला एका एकीं हें काय झालें? मी घोड्यावरून खालीं पडलो होतो का?"

"नाहीं. मीच तुला ठार केलें होतें. मला तुझ्यावर संशय आला व त्या रागांत मी तो मूर्खपणा केला. मला माफ कर!" मित्र म्हणाला.

तिघे मिळून राजवाड्यांत आले. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं मित्र मकरला म्हणाला— "तूं देखील लग्न करून घे!"

"मी करायला तयार आहें, पण माझ्याशीं लग्न करायला कोण तयार होणार?" मकरनें विचारलें.

"तुझ्याशीं लग्न करायला एक स्त्री तयार आहे." असें सांगून त्यानें त्याला जग-न्मोहिनीची गोष्ट सांगितली आणि त्याला तिच्या देशाचें नांव सांगून निरोप दिला.

मकरला पाहून जगन्मोहिनीनें विचारलें— "सर्व परीक्षा बाबांनी घेतल्या व त्यांतून तुम्ही सुटलांत. आतां लग्न होणार म्हणून त्या आनंदांत मी रात्रीं झोंपलें. सकाळीं पाहातें तर तुम्ही नाहींसे झालेले."

"मी मित्र नसून त्याचा भाऊ मकर आहें." मकर म्हणाला.

"मी तुझ्या रूपावर व गाण्यावर भाळलें होतें. तुझ्या नांवावर नाहीं." जगन्मोहिनी म्हणाली.

त्या दोघांचा लग्न समारंभ थाटामाटानें झाला. दोघे भाऊ आपापल्या सासुरवाडी सुखानें राहूं लागले.

भुतांची मैत्री

आनंदकडे डोंगरानजीक थोडी जमीन होती. ती छान सुपीक होती. छान पीक येई त्याच्या शेतांत. परंतु त्याच्या शेतांत भुतांची भीति होती. कोणी तेथें पाहाऱ्याला रहायला तयार नव्हता.

रात्रीं "आणखी एक, आणखी एक" असें तालसुरांत गाणें ऐकूं येई. मधून मधून पुसट कोणी तरी चालत असल्याचा भास होई. म्हणून त्या बाजूला काळोख पडल्यावर कोणी फिरकत नसे. अर्थातच शेत ओसाड पडलें.

आनंदनें शेत विकून टाकायचें ठरविलें. तेथें भुतें राहतात हें गांवकऱ्यांना माहीत असल्यामुळें कोणी तें शेत विकत घ्यायला पुढें येईना. बाहेर गांवचा मनुष्यच कदाचित विकत घेईल असा विचार करून त्यानें गांवकऱ्यांना सांगितलें कीं कोणी शेत घ्यायला आला तर त्याला हें गुपित कोणी सांगूं नये.

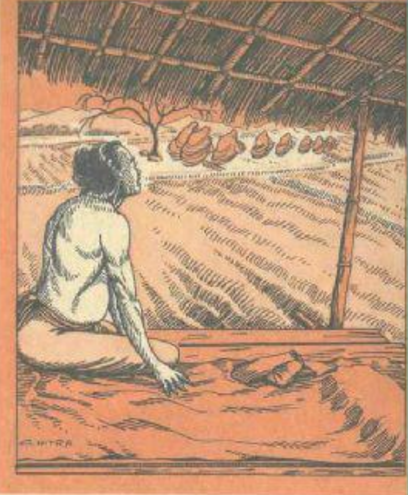
पुष्कळ दिवसांनीं शेत विकत घ्यायला एक जण आला. त्याचें नांव चंद्रहास असें होतें. दूरच्या गांवचा तो एक श्रीमंत गृहस्थ होता. त्यानें भावाकडून आपला वांटा मागून घेतला होता. त्याच्या वांट्यांत त्याला एक लाख रुपये मिळाले होते. शेत विकत घेऊन एक टुमदार घर बांधून तेथें राहण्याचा त्याचा विचार होता. शेतकीची माहिती असलेला मनुष्य त्या शेतांतून सोनें काढूं शकला असता एवढी सुपीक होती ती जमीन. म्हणून चंद्रहासनें त्याला विचारलें—"इतकी चांगली जमीन असून तुम्ही इतके दिवस ती पडीत कां सोडून दिलीत?"

आनंद म्हणाला—"गांवापासून इतकी दूर राखण कोण करणार? तेथेंच घर बांधून राहाणाराला शक्य आहे.

"चंद्रहासनें पन्नास हजाराला ती जमीन विकत घेतली. तेथें एक घर बांधून सुमुहूर्ता-वर गृहप्रवेश केला. नंतर त्यानें शेत नांग-रून पेरणी केली. पीक तयार झाल्यावर त्यानें राखण करण्यासाठी कोणाला तरी नेमावें म्हणून विचार केला तेव्हां त्याला खरें गुपित कळलें.

"दिवसभर वाटेल तें काम करून घ्या. रात्रीं नाहीं राहणार कोणी शेतावर!" प्रत्येक जण म्हणे. राखण करणें सुद्धां आवश्यक होतें. रानटी डुकरें व इतर जनावरें येऊन नासधूस करतील ही भीति होती. तो फसला होता. तें शेत विकत घेऊन व घर बांधून त्यानें त्यांत आपले सर्व पैसे अडकविले होते. कोणाशीं भांडण करण्यांत कांहीं हंशील नव्हतें. म्हणून त्यानें भुतांशींच मैत्री करून शेतावर आपला ताबा करून घेण्याचें ठरविलें.

चंद्रहास स्वतः एक माचें बांधून त्यावर बसून राखण करूं लागला. मध्यरात्रीच्या सुमारास "आणखी एक, आणखी एक"चा

आवाज ऐकूं आला व कांहीं आकृतींची हाल चाल चालू असल्याचा भास झाला. शंभरावर भुतें शेतांत शिरल्याचें त्यानें स्वतःच्या डोळ्यांनीं पाहिलें. त्यांचें ताला-सुरावर नृत्य चालू होतें. नंतर "पुरे आतां जाऊं या!" चा आवाज ऐकूं आला आणि सर्व भुतें एकेक करून डोंगरावर चढून निघून गेलीं.

चंद्रहासनें अनेक दिवस तें दृश्य पाहिलें. सुरवातीला तो भुतांना पाहून भ्याला, पण हळू हळू भुतांचें भय त्याच्या मनांतून पार नाहींसें झालें.